

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

© *Дмитро ВЕДЕНЄВ*

БИТВА ЗА ДНІПРО – ВУЗЛОВА ПОДІЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД ГІТЛЕРИЗМУ Нотатки з Всеукраїнської наукової конференції

Відповідно до Указу Президента України Віктора Януковича від 19 жовтня 2012 р. № 604/2012 «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» 31 жовтня 2013 р. відбулася Всеукраїнська наукова конференція «Битва за Дніпро (до 70-річчя визволення м. Києва від нацистських загарбників)», організована Українським інститутом національної пам'яті при Кабінеті Міністрів України, Міністерством культури України, Меморіальним комплексом «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Інститутом історії України НАН України за сприяння Державної служби з питань інвалідів та ветеранів України.

У конференції взяли участь ветерани війни та праці, науково-педагогічний склад, дослідники воєнної історії, музейники, архівісти, курсанти й слухачі Національного університету оборони України, Національної академії Служби безпеки України, інших військових навчальних закладів.

Конференція відкрилася вітальним словом до учасників форуму від Прем'єр-міністра України Миколи Азарова, яке виголосив перший заступник Голови Державної служби з питань інвалідів та ветеранів України Володимир Сіроштан. «Битва за Дніпро під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. стала однією з найбільших битв у світовій історії, – підкреслив Голова Уряду. – Сьогодні, на жаль, відбуваються спроби переписати історію Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., тому вважаю, що одним з основних завдань конференції повинно бути утвердження історичної правди. Для цього ми маємо все необхідне: багатющі архівні та музейні зібрання, книжкові скарби, кваліфікованих науковців. Зі свого боку хочу зазначити, що Уряд надаватиме всю можливу підтримку історичній науці».

Міністр культури України, член-кореспондент Національної академії мистецтв України Леонід Новохатько у своєму привітанні, яке виголосив перший заступник Міністра культури України Тимофій Кохан, зазначив, що проведення конференції стало результатом «творчої співпраці науковців академічних і музейних інституцій, фахівців із воєнної історії, які формують якісно нове наукове бачення історії Другої світової війни», та висловив переконання, що захід стане вагомим внеском у розвиток вітчизняної історичної науки.

Голова Наглядової ради Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», очільник Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, академік НАН України, Герой України Володимир Литвин у своєму слові зазначив: «Здається, багато часу й води сплигло від тих буремних та вирішальних днів. Однак навіть такі часові відстані не в змозі применшити ні стратегічної значущості, ні історичного сенсу перемоги на кручах Дніпра. Відлуння цієї битви потужно облетіло планету, сповістивши світ про масштабну і критично важливу військову операцію. Сьогодні, через десятиліття, всім нам потрібно добре пам'ятати про це, не забувати про небезпеку надмірного загострення суперечностей, що свого часу підірвали мирне буття світу. Немає сумніву: конференція стане важливою й корисною подією нашого суспільного життя, оскільки допоможе формуванню погляду на історичні події, сприятиме їхньому об'єктивному вивченню та осмисленню, означиться присутньою даниною воїнам-визволителям, які зробили вікопомний внесок у літопис Великої Вітчизняної війни, спонукатиме українську спільноту до поступального розвитку, до примноження доброї слави України і її столиці».

З вітальним словом до учасників наукового форуму звернувся Голова Ради Організації ветеранів України Петро Цибенко – народний депутат України, Голова Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці. Він звернув увагу на непересічне значення звитяги українського народу та інших народів СРСР у досягненні перемоги над нацизмом, побажав учасникам конференції творчої наснаги й продуктивної роботи.

Авторитетними вітчизняними вченими-істориками були виголошені наукові доповіді. Директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України Валерій Смолій підкреслив: «Жоден серйозний дослідник не заперечує того факту, що основним театром бойових дій Другої світової війни стала територія СРСР загалом та України зокрема. Саме тут були задіяні найбільші людські контингенти, масиви військової техніки й озброєння воюючих сторін. Саме тут противники зазнали найбільших людських і матеріальних втрат. У баталістичній історії тієї війни особне місце посідає битва за Дніпро. І хоча з погляду військової науки цей термін не вважається абсолютно точним, у військово-історичній літературі він поступово набув легітимності й використовується як символ кількох наступальних операцій. Вони безпосередньо чи опосередковано пов'язані з оволодінням найважливішою водною артерією України, на берегах якої локалізовані важливі політичні, економічні та науково-культурні центри республіки – і насамперед її столиця». Вчений зазначив, що увічнення пам'яті «про мертвих і живих» свідків воєнного лихоліття має базуватися на об'єктивних знаннях, які продукує фундаментальна наука. При цьому сучасники мають і через десятиліття почути голос кожного, кому випали такі важкі випробування, хто залишився у Вічності чи вижив і є носієм пам'яті про ту епоху сьогодні.

Інтерес учасників конференції викликав виступ директора Українського інституту національної пам'яті при Кабінеті Міністрів України, члена-кореспондента НАН України Валерія Солдатенка. Відзначаючи подвиг фронту і тилу, В. Солдатенко

підкреслив самовідданість, мужність, презирство до смерті та військову майстерність радянських воїнів, що форсували Дніпро під вогнем і запеклим опором противника. У своєму зверненні вчений відзначив і те, що мали місце також серйозні прорахунки в бойовому плануванні, не належним чином забезпечувалися темпи наступу та формування великої ріки. Проте нехтування історичною правдою або навіть свідомий запуск кон'юнктурного «механізму забування» не тільки спотворюють важливе у громадянському розумінні пізнання минулого, а й нівечать свідомість і душу, насамперед – молодого покоління.

Учений зауважив, що Український інститут національної пам'яті (УІНП) одразу ж розгорнув дослідження історичних трагедій народів України, зробивши їх одним із провідних напрямів діяльності. Промовець наголосив на потребі вивчення й увічнення пам'яті про визволителів і жертв гітлеризму, подальшому пошуку нових документальних матеріалів доби Великої Вітчизняної війни, ініціювання та організації відповідних меморіальних заходів, зауваживши, що з ініціативи УІНП та за підтримки громадськості ухвалено Указ Президента України та Постанову Верховної Ради України щодо вшанування пам'яті про спалене окупантами селище Корюківка Чернігівської області, у якому відбулося безпрецедентне знищення карателями майже 7 тисяч мирних мешканців.

Директор УІНП стисло поінформував про заходи, які проводяться Інститутом з метою дослідження та популяризації знань із тематики історії Другої світової війни в Україні, з питань увічнення пам'яті про події та непересічні історичні постаті періоду війни.

Пролунало вітальне слово від Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, з яким виступив заступник начальника цього навчального закладу полковник Борис Куровський.

Непідробну увагу наукового зібрання викликав виступ заступника генерального директора з наукової роботи Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» Любові Легасової, яка презентувала науково-документальне видання «Київські адреси сповіщень про загибель» – четверте в серії «Дослідження, документи, свідчення», підготовлене спільними зусиллями співробітників Меморіалу та Інституту історії України НАН України.

Книга присвячується проблемі безповоротних військових втрат воїнів-киян у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років. В основу покладено матеріали Документального фонду з обліку людських військових втрат України, сформованих згідно з рішенням міністра оборони України у стінах Меморіалу впродовж останніх семи років. У виданні вперше презентовано матеріали Документального фонду, їхнього наукового та джерельно-інформативного потенціалу, дослідницького та музейного використання. До наукового обігу введено основні нормативні й звітні документи з обліку загиблих та інформування їхніх родин. Книжка містить дослідження з проблеми зв'язи та жертвовності воїнів-киян, розповіді про долі загиблих, матеріали родин, документи з обліку. У ній уперше, підкреслила доповідач, оприлюднено останні листи сорока полеглих воїнів-киян та подано біографії адресантів. Вагомим

складником видання є CD-диск із «Персональною базою даних на загиблих та зниклих безвісти воїнів Києва», яка є найповнішим електронним ресурсом із зазначеної теми. Вона об'єднує відомості з оригінальних документів, усіх друкованих мартирологів та доступних електронних ресурсів, нараховує 89 802 персоналії.

На особливу увагу заслуговують теоретичні дослідження, присвячені процесу персонального обліку людських військових втрат у Червоній армії в цілому та роботі київських військкоматів у цьому виді діяльності зокрема. Уперше встановлено та документально підтверджено, що близько 50 % загиблих були взяті на облік у післявоєнний час і переважно обраховані зниклими безвісти з умовною датою «зникнення». Ці цифри яскраво свідчать про цінність людського життя у роки війни, а також про те, що війна назавжди залишатиметься в історичній пам'яті нашого народу, а нащадки й далі шукатимуть могили своїх «зниклих» дідів та прадідів. Саме на таких небайдужих читачів розраховане презентоване видання. Також воно стане в пригоді вітчизняним та зарубіжним науковцям, які досліджують події Великої Вітчизняної війни. Ця книга, зауважила Л. Легасова, є кроком уперед в утвердженні таких перспективних для поглибленого вивчення історії війни наукових методів, як мікроісторія та історія повсякденності.

Змістовна доповідь на тему «Київська стратегічна наступальна операція Воронезького (1-го Українського) фронту (11 жовтня – 13 листопада 1943 р.)» була виголошена дослідником воєнної історії України, начальником Гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського кандидатом історичних наук, полковником Валерієм Грицюком, підготовлена ним у співавторстві з науковим співробітником Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії Міністерства освіти і науки України Володимиром Гореловим.

Завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор Олександр Лисенко у своїй науковій доповіді зосередив увагу аудиторії на битві за Дніпро як об'єкті історієписання, проаналізувавши низку нових дослідницьких підходів до вивчення цього грандіозного історичного явища, яке мало стратегічне значення для подальшого ходу Другої світової війни.

Пленарне засідання конференції завершила доповідь заступника директора Українського інституту національної пам'яті з наукових питань, доктора історичних наук, професора Дмитра Веденєєва. Дослідник зробив акценти на проблемі наукового забезпечення формування політики національної пам'яті навколо подій Великої Вітчизняної війни. Досвід періоду незалежності України, зазначив доповідач, свідчить, що кон'юнктурне використання або тенденційне тлумачення історичного матеріалу (у т.ч. стосовно доби Великої Вітчизняної війни) перетворює його на знаряддя політичного протистояння, розпалення міжнаціональної ворожнечі, ксенофобії, національної або релігійної нетерпимості з боку окремих політичних формувань та громадських організацій, ускладнює діалог між суспільними, національними, регіональними спільнотами, ставить під загрозу збереження громадянської злагоди

й територіальної цілісності України, а також відкриває шлях до маніпулювання історичною свідомістю зі сторони зовнішніх сил.

Водночас бойова й трудова звитяга доби Великої Вітчизняної є класичним прикладом селекції інформаційного наповнення історичної пам'яті самим народом для утвердження самоповаги й сил для розвитку. Крім того, в українському суспільстві, яке швидко набуває розшарування за майновою, регіональною, етнічною ознаками, спільна пам'ять про міжнародне визнання величі Перемоги може стати одним із важелів порятунку надособистісної, консолідуючої свідомості громадян, без якої неможливим є легітимність держави та формування громадянської спільноти.

У перерві після пленарного засідання учасники конференції мали можливість ознайомитись із експозицією Музею, науково-документальним виданням «Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення» та однойменною виставкою.

Далі учасники конференції продовжили роботу в рамках секційних засідань. Модераторами першої секції, присвяченої розгляду бойових дій та партизанського руху в ході битви за Дніпро, виступили провідний науковий співробітник Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук, доцент Ростислав Пилявець і завідувач науково-дослідного відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті про героїв війни Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», кандидат історичних наук Людмила Рибченко.

Другу секцію конференції (проблеми соціально-економічної та духовної історії, історіографії, джерелознавства та меморіально-музейної роботи навколо Битви за Дніпро) вели заступник директора Українського інституту національної пам'яті з наукових питань, доктор історичних наук, професор Д. Веденєєв та завідувач наукового відділу з питань музейної інформації та комунікації Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, кандидат історичних наук Володимир Сімперович.

Загалом було заслухано близька 40 наукових повідомлень, що дозволило, за матеріалами новітніх, побудованих на документальних джерелах наукових розробок, комплексно, багатовимірно та неупереджено висвітлити різноманітні аспекти титанічної Битви за Дніпро та визволення столиці України – міста Києва.

За результатами Всеукраїнської наукової конференції «Битва за Дніпро» відділом дослідження історичних трагедій народів України УІНП упорядковано та подано до видання збірник наукових праць, у якому представлені наукові доповіді та статті її учасників. У них висвітлені, зокрема, новітні наукові погляди на історію бойових дій за визволення України та її столиці, бойову діяльність партизанських формувань, наслідки гітлерівської окупації, діяльність тилу й відновлення економіки та суспільного життя в Україні, а також історіографічний, джерелознавчий і меморіальний аспекти проблематики.

Підготовка та проведення цього представницького наукового форуму стали результатом плідної співпраці науковців Українського інституту національної пам'яті

та Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Особливо варто відзначити солідну, кваліфіковану науково-організаційну роботу колективу Національного музею історії Великої Вітчизняної війни, який черговий раз підтвердив заслужену репутацію одного з провідних дослідницьких центрів із вивчення історії України доби Другої світової війни, невтомного популяризатора звитяжного минулого українського народу та активного учасника реалізації гуманітарної політики Української держави.

Учасники конференції передовсім відзначили, що Всеукраїнська конференція «Битва за Дніпро» стала помітною науковою та соціально значущою подією. На думку науковців, ветеранів та представників громадськості, конференція сприятиме увічненню подвигу народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років, ушануванню пам'яті полеглих у боротьбі за свободу Батьківщини, продовженню традиції шанобливого ставлення до ветеранів війни і пам'яті про Перемогу, об'єктивному вивченню історичних подій минулого.